

ARDAHAN YÖRESİ (DAMAL) ALEVİLERİNDE "HAKK'A YÜRÜME ERKÂNI": ÖLÜMLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

Zeki Uyanık* - Arif Kala**

Giriş

G enel olarak halkbilimin konusu olan geçiş aşamaları (doğum, evlilik ve ölüm) aynı zamanda sosyolojinin de çalışma alanına girmektedir. Bu sosyal olgular, kültürlerin dokusu hakkında bilgi vermekle birlikte sosyal yaşamla ilgi tutum, algı ve tepkilerin de ana nedenleri olarak, kültürel yapıdaki farklılaşmaların güncel hayatta ne gibi pratikler aracılığı ile yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Kaçınılmaz ve geri dönüşü olmayan bir sosyal olgu olan ölüm, doğum ve evlenme ile birlikte insan hayatının en önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Diğer dönüm noktalarında olduğu gibi ölüm olgusu etrafında da uygulan/gözetilen bir dizi adet, ayin ve törenlerin varlığı bilinmektedir. Örnek'in (1979:11) "geçiş" olarak adlandırdığı bu dönüm noktaları etrafında yoğunlaşan ayin ve adetlerin amacı insanın bu yeni durumunu kutlamak/kutsamak, aynı zamanda da bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korunmaktır. Bu tür "geçiş" aşamalarında yerine getirilen uygulamalar, törenler ve ayinler toplumsal grupların kültürel yapılarının önemli bir boyutunu meydana getirmektedir.

Ölüme ve cenaze törenine dair, hemen hemen bilinen tüm kültürlerin kendilerine has kuralları ve normları olagelmıştır. Buradan hareketle, bu çalışmada Ardahan Alevilerinde ölümün algılanışı, ölünün defne hazırlanması, defnedilmesi ve defin sonrası adet ve uygulamaları ele alınacaktır. Sosyal normların ve pratiklerin büyük bir kısmında şahit olduğumuz, modernitenin değiştirici ve dönüştürücü etkisini ölüme ilişkin algılarda, normlarda ve

* Yrd. Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi İİBF'de Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır.

** Öğr. Gör. Arif KALA Ardahan Üniversitesi İBEF'de Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

pratiklerde de gözlemlemek mümkün olabilmektedir. Ölümün meydana geldiği tarihsel dönemlerin ve sosyal bağlamların değişmesine bağlı olarak, ölüm etrafında yapılan adet ve törenlerin de önemli değişikliklere uğradığı gösterilmiştir (Bkz. Glaser ve Straus, 1965). Bu çerçevede, Ardahan Alevilerinin ölüm olgusu etrafında yoğunlaşan adet ve pratiklerinde (yas şekilleri, defin işlemi, ölümün duyurulması, vb) zamanla ne gibi değişimler yaşandığı, ne tür unsurların değişmeden varlığını sürdürdüğü çalışmanın önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Alevilik genel olarak İslam çerçevesi içerisinde değerlendirilebilecek bir inanç sistemi olmasına rağmen, İslam'ın heterodoks bir yorumuna tekabül etmektedir. Bu yüzden, Alevilikle İslam'ın ortodoks yorumu olan Sünnilik arasında ölümle ve cenaze töreni ile ilgili normlar ve pratikler konusunda birtakım farklılıklar mevcuttur. Çalışmamızın önemli ayaklarından birisini de bu farklılıkların belirlenmesi oluşturmaktadır.

Literatürde ölüm konusu üzerine eğilen kapsayıcı teorik bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Emile Durkheim spesifik bir ölüm şekli olan intihar üzerine geçerliliğini büyük ölçüde günümüze dek sürdüren önemli çalışmalar yapmıştır. Dinin ve dini törenlerin toplum içinde sosyal dayanışmayı artırıcı özelliklerine dikkat çeken Durkheim'den etkilenen fonksiyonalist ekol çerçevesinde dini törenlerin birleştirici işlevleri üzerinde önemli çalışmalar yürütülmüştür. Örneğin Merton bu türden törenlerin açık ve kapalı olmak üzere iki tür işlevinden bahsetmiştir. Durkheim'den bu yana işlevselciler, "kurumlaşmış ve yerleşmiş bir dinin, ortak değerler yaratmak ve toplulukla özdeşleştirmek suretiyle toplumu bütünleştirebileceğini belirtmek eğiliminde olmuştur" (Wallace&Wolf, 2004:60). Bu anlamda, Alevilerdeki cenaze törenleri ve bu törenler etrafında yaygınlık gösteren adetlerin cemaat üyelerini bir araya getirme ve cemaat içi dayanışmayı artırıcı işlevleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Balıkesir Çepnileri üzerine çalışma yapan Şahin (2006:66); bir canın Hakk'a yürüdüğünü duyan herkesin tüm meşguliyetini bir kenara bırakarak cenaze törenine ve defin işlemlerine katılmakla yükümlü olduğunu belirtmesi, bu durum için iyi bir örnektir. Alevi toplumunun fertlerinin cenaze konusundaki dini inanç kaynaklı duyarlılıkları ve ölüm olayının meydana gelmesinin grup üzerinde yarattığı dayanışma duygusu bu çalışmaya yönelik olarak yürütülen katılımcı gözlemlerle de tespit edilmiştir.

Katılımcı gözlem ve yapılandırılmış mülakat bu çalışmada kullanılacak başlıca yöntemsel araçlardandır. Konunun niteliği niteliksel yöntemlerle çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Bu konuda daha önce çok az sayıda araştırma yapılmış olması niteliksel yöntemler kullanılmasının en önemli sebebidir. Bu yazıda ulaşılan bilgilerin bir kısmı, Ardahan Alevilerinin yoğun olarak yaşadıkları Yukarı Gündeş ve Eskikılıç köylerinde farklı zamanlarda yapılan defin törenlerine doğrudan katılmak suretiyle elde edilmiştir. Katılımcı gözlemin yanı sıra iki Alevi dedesiyle Ali Ekber Gögtekin ve Musa Müştekin, cem evi görevlisi (ölü yıkayan kişi: yağucu) İsmail Akdemir ve Damal merkezde muhtar Ali Ekber Çalhan ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir.

Ardahan Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda bulunur. Sosyolojik olarak farklı etnik/kültürel ve dinsel grupları barındırmaktadır. Ardahan Alevileri özellikle Damal ve Hanak ilçelerinde yoğunlaşmışlardır. Bunun dışında Ardahan Merkez ve Göle ilçesindeki bazı köylerde de Aleviler bulunmaktadır. Damal ve Hanak ilçelerindeki Alevilerin, kendilerini Türkmen olarak tanımladıkları ve Kahramanmaraş'dan (Maraş-Altın) bu bölgeye geldikleri önceki çalışmalarda ortaya konmuştur (Kirzioğlu, 1964; Ercilasun, 2002; Yılmaz, 2010). Göle'deki Aleviler hakkında daha önce çalışma yapılmadığından sağlıklı bilgi mevcut değildir. Yapılan bir alan araştırmasında Damal ve Hanak Alevilerinin Maraş-Altın'dan gelen Türkmenler olduğu; Göle Alevilerinin ise Tunceli ve Muş-Varto'dan geldikleri tespit edilmiştir (Uyanık&Kala, 2012:114).

Aleviliğin diğer birçok boyutunda olduğu gibi ölümle ilgili normlar ve uygulamalarda da Türkiye'nin değişik bölgelerinde yaşayan Aleviler arasında bir kısım farklılıklar olduğu bilinmektedir. Öncül (2010:99), “dini eğitim veren bir kurumun bulunmaması, dedelik kurumunun kaybolması ve bunlara bağlı olarak cemlerin yapılmamasının sonucu olarak aynı aile ve yerleşim biriminde dahi birbirinden farklı düşünce ve kabullerin” ortaya çıkmasını Alevilerdeki ölümle ilgili inanış ve uygulamalardaki farklılaşmaların nedenleri olarak belirtir. Aktaş'da (1999), yaşanan yerleşim alanının kent ya da kırsal olmasının, öğrenim durumunun, ölüm algısının ve yakınlarını kaybedenlerin gösterdikleri tepkilerin ölü gömme biçim ve geleneklerinde bazı farklılıklara neden olacağını söyler. Bu farklılıklara rağmen Engin (1998:4), Alevilerdeki ölümle ilgili uygulamaları iki aşamada ele almayı önermektedir: Ölümün gerçekleşmesinden cenaze namazının kılındığı ana kadar olan süreç ilk aşama/hazırlık aşaması; cenaze namazından sonraki süreç ise sonraki aşama olarak ele alınmaktadır. Ülkemiz genelinde ölüm üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmında ölüm ile ilgili inanç ve ritüeller, “ölüm öncesi”, “ölüm sırası” ve “ölüm sonrası” olmak üzere üç ana safhada ele alınmaktadır.

Alevi ve Sünni kesimlerin ölümle ilgili olarak uyguladığı benzer pratikler söz konusudur. “Alevilerde telkinin yapılışı, başlangıç ve bitiş cümleleri dışında, Sünnilerde olduğu gibidir. Hoca, telkine başlarken “Bismillah ya da Bism-i Şah...”, bitirirken de “İmamım Şâh-ı Velâyet Aliyye'l-Murtaza'dır” der ve telkin sona erer” (Yıldız, 2004:10). Yine yapılan bazı çalışmalarda cenaze namazının kılınış şeklinde de Sünni kesimle bir ayrılığın bulunmadığını söylenebilir (Şahin (2006:68). Cem evinde kılınan cenaze namazına “halka namazı”, mezarlıkta kılınan namaza ise “saf namazı” adının verildiğini belirtir. Ayrıca ölü'nün yıkanması, kefenlenmesi, cenaze namazı gibi Sünni akideler çerçevesinde gerçekleştirilen işlemlerin benzerinin defin esnasında da görüldüğünü söylenebilir. Alandaki gözlemlerden ve literatürden anlaşıldığı üzere Alevi vatandaşları (K1-K2-K3-K4) ve aydınları genel olarak Alevi defin işlemlerinin Sünni akidelere benzer şekilde yapılmasını eleştirmektedir. Bozkurt'a göre cenaze işlemleri yürüten dedelerin son dönemde sayılarının azalmasından dolayı, Aleviler devletten cami ve Sünni hoca istemek zorunda kalmışlardır, bu da Alevi ve Sünni cenaze ritüellerinin birbirlerine benzemesine yol açmıştır. Yine Bozkurt'a göre cenaze namazı tamamen Sünni geleneğe ait bir uygulamadır. Geçmişte cenaze namazını hiç uygulamamış Alevi toplulukları kendi defin uygulamalarını oluşturmuştur. Örneğin Ege'de yaşayan Tahtacı Türkmenler “İsm-i Azam duası” (Bozkurt, 1990:220-223) ile Şah Hatayı'den okudukları deyişlerle defin törenlerini yapmışlardır. Bozkurtun zikrettiği duanın bir kısmı şu şekildedir:

Gel gönül okuyalım İsm-i Azam duasını
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar
Yakın bil silelim gönül tasını
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Ali bağladı devin bağını
Yüreğine çekti hicran dağını
Hurma kapı ile bağladı kabını
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Biz de çığırırız ya Muhammed ya Ali
Onlar da iki cihanın serveri
Bu dua ile dürüst oldu dini imanı
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Musa Nur Dağında Hakk'a çok niyaz eyledi
Ehl-i Hak idi Nemrut buna neler eyledi
Erenler evliyalar bu duayı söyledi
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Aslan donuna girdi yola yattı Şah Merdan
Onun ağzına mührünü attı ol peygamber
Bu duayı okur Sultan Şah Hatayim hemen
La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar

Alevi ve Sünni cemaatler aynı kutsal kitap (Kuran-ı Kerim) referansı ile dinsel pratiklerini gerçekleştirmelerinden dolayı biçim ve adlandırmaları farklı olsa da öz itibarıyla aynı teolojik yönelimlere sahiptir. Anlam ve yorumsal boyutta farklılaştıkları tarihsel ve sosyolojik bir gerçek olmakla birlikte kaynak olarak aynı dini referansın çeşitlenmesi olarak okunabilir. 'Yol bir süre bin bir' ifadesi de bunu göstermektedir. Sonuç olarak diğer dinsel pratikler gibi ölüm olgusu da aynı kaynağın farklı yorumlanmasına bağlı olarak ortak özellikler gösterebilmektedir.

Ölümün Algılanışı, (Hakk'a yürümek veya ölmeden önce ölmek)

Ölüm yok olmak olarak algılanmadığından dolayı, ölüm sözcüğü Alevilerde insanın kendini Allah'ın varlığında yok etmesi şeklinde anlam kazanmıştır. Anadolu Alevilerinin inancına göre Allah'ın kendi nurundan yarattığı ve bu yüzden Tanrısal bir öz taşıyan insan, ölümüyle birlikte yeniden Allah'a kavuşacak, onunla bütünleşecek yani "Hakk'a yürüyecektir" (K1-K2).

Her şeyden önce tanrı kavramsallaştırmasına bağlı olarak Aleviler tanrı korkusu yerine tanrı sevgisini esas alır. Aleviler insanın tanrısal bir öze sahip olarak yaratıldıklarına inandıkları için ölüm ancak öze dönüş olarak değerlendirilmektedir. Bundan dolayı "Azrail için can alıcı değil, canı cana ulaştırıcı olarak bahsedilmektedir" (Aktaş, 1999). Ölmeden evvel ölmek Azrail'e can bırakmamaktır. Çünkü Azrail'in aldığı can mundar olur. "Bizler sorgumuzu da mahşere bırakmadan görgü ceminde pir huzurunda veririz" (K1-K2). Bu kavramsallaştırmanın sonucu olarak ölüm kavramı yerine "Hakk'a yürümek, gerçeklere kavuşmak, kalıp değiştirmek, kalıbı dinlendirmek, sır olmak, emaneti teslim etmek, Cemâl'e ve Dîdâr'a kavuşmak, don değiştirmek" gibi deyimler kullanılır (Kaya, 1996:368-370; aktaran Yıldız, 2004:2-3).

Alevilerde ölüm algısı sadece biyolojik ölümle sınırlanmamaktadır. Alevi öğretisindeki tasavvufi dinsel ilerlemede (Dört kapı, Kırk makam) İkrar Cemi önemli uğraklardan birini oluşturmaktadır. İkrar (Nasıp) Cemi'nin ana konusu "ölmeden önce ölmek" (K1) olarak kavramsallaştırılan ve iradi bir biçimde dedenin ve cemaatin önünde talibin yola baş koymasındır. Bu ikrardan sonra talip arınmış ve ikinci masumiyetini kazanmış olarak, bundan sonraki hayatında en güzelini yaşamaya ve yaşatmaya koyulur. Buda ancak nefsin öldürülmesi ve bedeni isteklerin sınırlanmasıyla mümkündür (K1-K2).

Ölmek üzere olan bir hastanın yanında bulunanlar hastaya sabırlar dileyerek Allah'a sığınmasını, Allah'tan kendisi hakkında hayırlar dilemesini ve tövbe etmesini telkin ederler. Bunu hastayı incitmeden ve gücendirmeden yaparlar. Yanında, hastanın duyacağı kadar sesli olarak Kuran okunur, tövbe istiğfar edilir. Kelime-i şehadet getirilir. Tevhid ve salâvatı şerife okunur. Hastaya sen de oku denilmez. İsterse hasta kendisi okur. Hastanın başında Kuran okuyan kimse, hastanın duyamayacağı şekilde yavaş sesle "Ya Rabbel Alemin! Bu okuduğum Kur'an hürmetine bu hastaya hayırla, şifalar ihsan eyle. Eğer ömrü tamam olmuşsa, sana dönüşünü kolaylaştır. Ehlibeyt'in aşkı hürmetine kusurlarını af eyle Yarabbi" diye dua eder (K1-K2). Ölüm gerçekleştikten sonra ise cenazeyi bekletmeden en kısa zamanda topra-

ğa vermek, ülkemiz Alevi topluluklarında görülen önemli bir gelenektir. Burada her şeyden önce, “ölüyü yerde bırakmamak için erken gömme” düşüncesi esastır (Taşgın, 1997: 126). Bu düşünce Damal Alevilerinde de gözetilmektedir.

Ardahan Alevilerinde Defin Hazırlıkları (ölümün duyurulması, yıkama, kefenlenme, cenaze namazı)

Ölen kişiye ilk anda yapılan şeylerin başında nabzın kontrol edilmesi ve öldüğünden emin olunması gelmektedir. Ölen kişi eğer yan üzeri yatıyorsa sırt üstü yatırılır. Göz kapakları elle yavaşça kapatılır. Ayak başparmakları birbirine bağlanır. Elleri yanlarına uzatılır. Uygun görülürse üstündekiler iç çamaşırı hariç soyulur. Bir eşarp veya benzeriyle çenesi bağlanır. Çene altından sarılan eşarp tepesinden bağlanarak ağzın açık kalmaması sağlanır. “Üryan geldi üryan gidecek!” (K1) inancı gereği ziynet eşyaları (saat, kolye, yüzük, vs.) varsa çıkarılır. Ölüm anında ruhun bedenden ayrılarak uçup gitmesine kolaylık sağlamak için çoğu zaman ölüm anında kapı ve pencerelerin açılması olayı (Ayata, 2006:113) Ardahan Alevilerinde bulunmamaktadır (K1-K2-K3-K4).

Uzaktan gelen yakın akrabalar için cenaze işlemleri bekletilebilir. Bekletme özellikle kış mevsimlerinde yapılırken yazın, gerekmedikçe tercih edilmez. Bununla birlikte cem evlerinin morglara ve soğutma cihazlarına sahip olması sayesinde artık yazın da cenaze bekletilebilmektedir (K1-K2-K3-K4). Bu örnekte görüldüğü üzere, modern zamanlarda teknolojik gelişmelerin sağladığı imkânlar çerçevesinde geleneksel davranış kalıplarında farklılıklar gözlenmektedir.

Ölüm olayının duyurulmasında Sünni pratiklerden farklı olarak sala verme yolu tercih edilmemektedir. Eski dönemlerde ölümün meydana geldiği yerleşim yerindeki tüm haneler dolaşarak yapılan duyurma işlemi günümüzde hoparlör kullanılarak yapılmaktadır ve genelde belediyelerin anons sistemi devreye sokulmaktadır (K1-K2). Ölü yıkama işlemi mevta erkekse bu işlem bu işi bilen, erbabı olan erkekler tarafından yapılır. Kadın mevtaları ise kadın görevliler yıkar. Görevli, cenazeye önce abdestini aldırır, sonra yıkama işlemi başlar. Ve ölen kişinin yakınlarına birer su döktürülür. Cem evlerinden önce yıkama işlemi ölü evindeki kapalı bir mekânda yapılırken, bugün bu işlem çoğunlukla cem evlerinin cenaze yıkama işlemi için ayrılmış özel bölümlerinde yapılmaktadır (K1-K2-K3).

Yıkama işleminden sonra kefenleme işlemi başlar. Kefen rengi beyazdır. Kefenleme işlemi sonrasında tabuta konur. Tabutun üstüne yeşil bir örtü örtülür. Bazı yörelerde tabutun üstüne örtülen yeşil örtüden başka üç kat sarılan kefenin son katı da yeşil renkte olabilmektedir ve bu yeşil renk Hz. Hüseyin’in elbisesinin yeşil renkte olduğu inancına dayanmaktadır (Keskin, 2003:120). Ölen kişi şehit ise Türk Bayrağı örtülür (K1-K2-K3-K4). Kefenleme işleminde kadınlar erkeklerden bir kat daha fazla kefenle sarılır. Ayrıca kadınların mezarı erkeklere göre daha derin kazılır. Bunun sebebi kamet bağlamaya*¹ göre olmasıdır. Erkeklerde “kamet bağlama” göbek hizasında olduğundan mezarı da göbek hizası derinliğinde kazılır. Kadınlarda ise “kamet bağlama” göğüs hizasında olduğu için mezarı da göğüs hizasında kazılır. Ölüyü yıkayan ve kefenleyenler aynı veya farklı kişiler olabilir (K1-K2-K3).

Cenaze evinde veya cem evinde yıkanıp kefenlenip, tabuta konduktan sonra cenaze namazı için çıkarılır. Mekândan yedi adım uzaklaştıktan sonra Dede halktan (cemaatten) “razılık” ister: “Ey cemaat! Bu can dar-ı fenadan, dar-ı bekaya intikal etmiş gidiyor. Komşu hakkını, tuz ekmek hakkını, ahiret hakkını, hakkınızı, emeğinizi helal ediyor musunuz? Helal ediyor musunuz? Helal ediyor musunuz? Helal ediyor musunuz?” diye sorar. Genelde

* Aleviler cem evinde niyaz ederlerken erkeklerin ellerini göbek hizasında, kadınların ise göğüs hizasında üst üste koyarak bağlamasına ‘kamet bağlama’ denir.

cemaat “helal ediyoruz” şeklinde yanıtlar. (Ölen “can”da hakkı olduğunu söyleyen olursa mevtanın hayatta olan musahibi bu hakkını öder.) Dede bu işlemi üç defa tekrarlar. Böylece cenaze namazı için musalla taşına götürülür. Dede bu sırada cemaate ihtarda bulunur. Cenaze namazında saf tutanlara “müşkül hali olan şahıs, yani abdesti olmayan ya da düşkün olan birileri varsa (düşkünler nasıl ki cem evine alınmazsa cenaze namazına da alınmaz) cenaze namazına durmasın” der (K1-K2-K3). Bayanlar isterlerse cenaze namazına durabilirler. Fa-tiha okunur ve dua edilir.

Düşkün veya ikrar vermeyen kişilerin de cenaze namazı kılınır. Ama genel olarak ye-meği yenilmez duası kuranı okunmaz. İntihar Alevilikte de günah sayılır. Ama intihar eden kişinin cenaze namazı kılınır, defni yapılır (K1-K2). Sünni cenaze törenlerinden farklı olarak dede ya da pir tabutun önünde cemaatle saf tutarken, imam tabutla cemaatin arasında saf tutmaktadır. Yine Sünni gelenekten farklı olarak, namazı kıldıran kişinin Dede olması duru-munda niyetin, “uydum imama” şeklinde değil, “uydum On İki İmama” şeklinde yapılıyor olmasındır (Keskin, 2003:122).

Ölünün mezara konulması

Cenaze namazı kılındıktan sonra defne götürülür. Defin işlemi yakın akrabaları da yapabi-lir komşu veya o işi bilenler de yapabilir. Tabuttan çıkarılarak mezara konulur. Lent vurulma hesabını yaparlar ve kibleye doğru içeri alıp sağ tarafına yatırılır. Kibleye doğru verilmek için yumuşak toprak mezarın altına koyulur ve kefenin yüz kısmı açılır. Başı batıya ayakları doğu-ya, önu güneye gelir. Yakınları tarafından gözüne bir tutam toprak konulur. Defin işleminde acele edilmez. Tahtası otu örtülür. Akşam defin işlemi yapılmaz. Öğlen veya ikindi yapılır. Gün aşırı olunca, sonraki gün beklenir. Mezarın başına (mezar baş tahtası), tahtadan bir parça konulur, ismi doğum ve ölüm tarihleri yazılır ve bir yıl sonra mezar yapılır. Bir yıl içinde mezar toprağı tam yerleştiğinden dolayı genellikle bir yıl sonra mezarı yapılır (K1-K2-K3).

Ölünün ardından yakınları tarafından yapılan dua “Ey Yaradan ölümüne dirimize erlerin pirlerin geçmişlerin peygamberlerin velilerin nebilerin yüzü suyu hürmetine, bu Hakk’a yü-rüyen canımızı da yanına al yardımcısı ol”(K1) şeklindedir. Ölünün ardından ağıt yakılır ama dua okunduğunda, Kuran ve gülbenk okunduğunda sessiz ağlamaları konusunda uyarılır. Ölünün ardından ağlamak doğal karşılanır. Hatta gözyaşı ölen kişilerin akrabalarını rahatlat-ması açısından önemlidir (K1-K2).

Talkın, mezarda en son okunan duadır (meleklerin ölen kişiye yardım etmesi için edilen dua). “ey ..... doğma..... Dünya menzili fanidir, ahret menzili bakidir. Yüce Tanrı’nın hükmü yürüdü, dünya günlerinin sonunda, ahret günlerinin başındasın. Rabbin katında sana, Rabbin, dinini, peygamberini, kitabını, kibleni, imamını sorarlar. Yaşamında inandığın gibi korkmadan serbestçe söyle ki Rabbin Allah’tır. Dinim İslam’dır. Peygamberim H.z. Muhammed’dır. Kitabım Kuran’dır. Kiblem Makamı İbrahim’dır. İmamım Hz. Ali’dır. Ehli Beyt’in bendesiyim. Onlara inandım. Onlara ikrar verdim. Allah’a hamd olsun. Onların so-yuna salat ve selam olsun” (K1-K2).

Defin sonrası İşlemler

(kazma takırtısı, yas, anma günleri, devriye, dardan indirme)

Cenaze defnedildikten sonra “kazma takırtısı” adında helvası dağıtılır. Bununla birlikte bütün cenaze sahipleri cenazelerin ardından, yemek dağıtır (can aş) (K1-K2-K3-K4). Ce-naze işleminden sonra “canlar Hakk’a yürüyen canımız için verilen lokma” (K1) için davet edilir. Evde ya da cem evinde yemek verilir. Lokma okunur dua edilir:

“Evvel Allah diyelim. Kadimi billah diyelim. Geldi rıza lokması, Hak versin biz yiye-
lim, demine Hü diyelim. Elhamdülillah, Elhamdülillah, Elhamdülillah. Nimeti celil, bereketi
Halil, Habibi Huda, Resul’u kibriya, server enbiya, Muhammed Mustafa, Şah-ı Velayat Aliy-
yül Mürtaza, Şehid-i İmam Hüseyin’i deşti Kerbala’nın hürmeti hakkı için, Hakk’a yürüyen
..... Can’ın adına verilen bu lokmaları dergahı izzetinde kabul eyle” (K1-K2).

Yaşı daha çok aile yakınları tutar. Genç veya ani ölümlerde ya da şehit olursa, bunların
yaşı uzun olur. Doğal ölümlerin yaşı daha kısa olmaktadır. Yas süresince şenlik yapılmaz.
Bir düğün varsa ertelenir. Kirvelik yapılmaz. Ertelenemeyecek bir durum olursa da cenaze
evinden rızalık alınır “o da Allah’ın emri bu da Allah’ın emri” diye (K1-K2) düşünülür. Gele-
nekselliğin ağır bastığı yerlerde toplumun adetleri yerine getirmesi için cenaze evine bir çeşit
baskı yaptığını belirten Örnek (1979:106), yakınına kaybetmiş ailenin toplumda saygınlığının
devam edebilmesi ve yasla ilgili adetleri yerine getirmesi için, üyesini kaybetmiş ailenin ve
cemaatin, toplum tarafından denetlendiğini söyler.

Ölen kişinin yakınları isteğe bağlı olarak definden sonra mezara gidebilir. Mezar (kabir)
ziyaretleri ise perşembe ve çoğunlukla kutsal kabul edilen cuma günleridir (K1). Çerah mum
yakılmaz ve mezarlarda mum yakmak için ayrı yer bulunmaz veya yapılmaz. Ölünün kırkı
okutulur. Kuran mevlit, Yasin okunur; gülbenk çekilir, dua edilir. Yemek verilir ve birinci
yıldönümünde (yıllık hayratı) mezarı yapılır ve yemek (can aşısı) verilir. Mezar yapımı ek-
seriyetle birinci yıl dönümünde olmakla beraber ekonomik duruma göre isteğe bağlı olarak
herhangi bir zamanda yapılabilir. Nevruz, Hz Âli’nin doğum günü olması dolayısıyla kutsal
sayılır ve mezar ziyareti yapılabilir (K1-K2-K3).

Ardahan Aleviliğinde Hakk’a yürüyen kişinin, hayatta iken ilişki içinde olduğu eş, dost,
akraba ve diğer tanıdıklarıyla helalleşmesi amacına yönelik olarak “dardan indirme cemi”
(dar cemi veya dar-ı Mansur olarak da bilinen cem) yapılır. Ölen canın “istirahat-ı ruhu” için
bu dardan indirme erkânı açılıyor (K1). Ölen kişinin yerine musahibi dar-ı Mansur’a durur;
amaç ölen can kul hakkı ile Hakk’a yürümüşse, o hakkı ödemektir. Ölenin borcu varsa, in-
cittiği kişiler varsa hesaplaşır; bu hesaplaşmayı musahibi üstlenir (K1-K2). Dardan indirme
ceminin zamanı yöreye göre değişiklik gösterebilmekle beraber Damal’da ölüm olayının kır-
kıncı günü yapılmaktadır (K1-K2).

Dar cemi genel hatlarıyla şöyledir. Bir kurban kesilir ve lokması dağıtılır. Dede cem-
de ölen canın darda duran musahibine ve ailesine sorar: “Eyvallah canlar, şu anda Hakk’a
yürümüş olan canın darına durmuş bulunuyorsunuz, Hakk’ın ve halkın huzurunda biz size
soruyoruz, ‘Bu cemden, dışarıdan veya sonradan biri gelse Hakk’a yürüyen bu yakınınızdan
hak ve hukuk talep ederse ve hakkında da haklı ise helalleşmeye razı mısınız?’ (K1). Darda
duranlar da: “Eyvallah pirim. Eğer döktüğü varsa dolduracağız, ağlattığı varsa güldüreceğiz,
yıktığı varsa kaldıracacağız. Bu yakınımızı kul hakkı ile ulu divanda bırakmak istemiyoruz”
derler (K1). Dede cemaate hitaben: “Darda duranları duydunuz, Hakk’a yürüyen canımızdan
razı mısınız?” der. Cemaat “Helal olsun” diyerek üç kere tekrar eder. Hakk’a yürüyen kişiden
hak talep eden olursa bu kişiyi musahibi razı etmek zorundadır. Geçmişte kapalı toplumsal
gruplar halinde yaşayan Alevilerin grup içi dayanışması açısından musahiplik çok önemli
bir yere sahiptir ve ölen kişinin geride kalan musahibinin yol arkadaşlığı sorumluluğu ölüm
olayından sonra bile devam etmektedir.

Devriye inancı Nusayirilerde yoğun olarak inanılan bir olgudur. Öncül (2010:95-96),
Kars Alevilerinde devriye fikrinin varlığına işaret etmiştir. Ardahan Alevilerinde de devriye
inanışı mevcuttur. Ölen bir “can” ruhlar alemine gider, günahının sevabının hesabını orada
verir. Kırkıncı gününde ruh isterse tekrar farklı bir bedende dünyaya gelebilir. Kötü bir ya-

şam yaşamışsa veya günahkârsa sürüngen bir hayvanda vücut bulabilir (K1-K2).

Cennet cehennem inancı ve ahiret inancı vardır. “Bin bir ayet bir araya gelince Kevser Irmağı’nın başında Hz. Muhammet’in sancağının altında toplanılacaktır. Şefaet kapımız Hz. Muhammet’tir. Haklı haksız sorulacak bilinecektir” (K1-K2).

Sonuç ve Değerlendirme

Kentleşme ve uluslaşma gibi etmenlere bağlı olarak fonksiyonunu yitiren “Dedelik” kurumu son 20 yıldır yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu durum cenazelerin artık camiden değil de cem evinden kaldırılmasını gündeme getirmiştir. Bu süre zarfında Aleviliğin özellikle de cenaze işlemlerinin, Sünni akideler ile yapılması çoğu Alevi vatandaşı ve aydınını eleştirel bir tutum geliştirmeye yöneltmiştir. Çalışma boyunca Alevi-Sünni cenaze işlemlerinin benzerlik ve farklılıklarının ana izlekler olduğu göz önüne alındığında bu hususların derinleştirilmesi ayrıca önem arz etmektedir.

Ardahan Alevilerinde ölünün defne hazırlanışı, gömülmesi ve bu sırada okunan dualar İslam dininin genel kurallarına uyularak yapılmaktadır. Bu anlamda Sünni gruplarla önemli paralellikler göze çarpmaktadır. Görüştüğümüz bazı Alevi dedeleri ölümle ilgili törenlerin aşırı derecede Sünni uygulamalara benzeştiğini ileri sürerek bu durumdan rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Tüm benzerliklere rağmen, Ardahan Alevilerinde ölümle ilgili uygulamalar, cenaze namazına katılması yasak olanların (düşkünlerin) varlığı, ölümün duyurulması, defin sonrası yapılan özel ayin-i cem törenleri ve hepsinden önemlisi ölümün algılanışı ve devriye inancı gibi birtakım konularda Sünni gelenekten ayrılmaktadır.

Sosyal değişim süreçlerine paralel olarak ölümle ilgili uygulamalarda da kısmi değişiklikler göze çarpmaktadır. Geleneksel dönemdeki “ölüyü yerde bırakmamak için erken gömme” düşüncesi devam etmekle birlikte, uzaktaki akrabaların gelebilmesi amacıyla bekletilebilmektedir. Ölünün defne hazırlanması ve defin işlemine kadar bekletilmesinde cem evi (morg ve ölü yıkama bölümleriyle birlikte) tamamen modern bir unsur olarak sürece dâhil olmuştur. Ölümün duyurulması ve cenazenin mezara taşınmasında modern teknolojiden faydalanılıyor olması ilk planda göze çarpan diğer yeni uygulamalardandır.

Ölüm olayının kendisi ve cenaze töreni çevresinde gelişmiş olan gelenekler ve uygulamalar önemsenmekte olup her aşaması titizlikle yerine getirilmektedir. Ölüm olayı sonrasında cemaatin bireyleri mevtanın yakınlarına her anlamda yardım edip yakınlık göstermektedir. Bu da grup içi dayanışmanın pekişmesi sonucunu doğurmaktadır. Sosyal hayatın birçok alanında geleneksel otoriteleri aşınmaya uğrayan Alevi dedeleri, ölünün defne hazırlanması ve gömülmesi söz konusu olunca sürecin işleyişini belirleyen temel aktör haline gelmektedir.

Kaynakça

A. Kaynak Eserler:

- Aktaş, Ali (1999) “Alevilerde Ölümle İlgili Ritüeller,” *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı:11, Ankara.
- Ayata, Saim (2006) “Kırşehir Yöresi Abdallarının Dini İnançları Üzerine Bir Araştırma,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Bozkurt, Fuat (1990) *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, Tekin Yayınları, İstanbul.
- Engin, İsmail (1998) *Tahtacılar*, Ant Yayınları, İstanbul.

- Glaser, B. G. ve Straus, A. L. (1965) *Awareness of Dying*, Aldine, New York.
- Kaya, Haydar (1996) *Alevi Bektaşî Erkânî, Evrâd'ı ve Edebiyatı*, Engin Yay. İstanbul.
- Keskin, Yahya Mustafa (2003). "Sarı Saltık Ocağına Bağlı Alevilerde Ölüm ile İlgili İnanç ve Ritüeller," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 15, ss.115-130.
- Öncül, Kürşat (2010) "Kars Türkmenlerinde Ölümüne Bağlı İnanışlar, Anlatılar ve Uygulamalar," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, sayı:56, ss:93-102.
- Örnek, Sedat Veyis (1979) *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Ü., DTCF Yayınları, Ankara.
- Şahin, Halil İbrahim (2006). "Balıkesir Çepnilerinde Defin ve Defin Sonrası Bazı İnanış ve Uygulamalar," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli*, sayı:39 ss:63-78.
- Taşğın, Ahmet (1997) "Ereğli ve Çevresindeki Alevilerde Sosyal ve Dini Hayat," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Uyanık, Z. & Kala, A., (2012) "Ardahan İli Alevilerinde Kendini Tanımlama, İbadet ve Öteki Algısı," *Akademik Araştırmalar Dergisi*, sayı 52, ss:109-144.
- Yıldız, Harun (2004) "Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller," *Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu* 25-26 Kasım, İstanbul.
- Wallace, Ruth A. & Wolf, Alison (2004) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev: Leyla Elburz & M. Rami Ayas, Punto Yay., İzmir.

B. Sözlü Kaynaklar

Kaynak Kişi 1:

Adı: Ali Ekber (Seyidi saadet evlatlarından Sultan Gözü Kızıl Ocağı Dedelerinden)
Soyadı: Göğtekin, Doğum tarihi ve yeri: 1949 doğumlu ve Ardahan ili Damal ilçesi Eskikılıç köyü nüfusuna kayıtlı, eğitim durumu: İlkokul

Kaynak Kişi 2:

Adı: Musa (Seyidi saadet evlatlarından Sultan Gözü Kızıl Ocağı Dedelerinden)
Soyadı: Müştekin, doğum tarihi ve yeri: 1943 doğumlu ve Ardahan ili Damal ilçesi Burmadere köyü nüfusuna kayıtlı, eğitim durumu: İlkokul

Kaynak Kişi 3:

Adı: İsmail
Soyadı: Akdemir
Doğum tarihi ve yeri: Damal 1932
Eğitim durumu: Okuryazar

Kaynak Kişi 4:

Adı: Ali Ekber
Soyadı: Çalhan
Doğum tarihi ve yeri: Hanak 1968
Eğitim durumu: Lise

Özet

**ARDAHAN YÖRESİ (DAMAL) ALEVİLERİNDE “HAKK’A YÜRÜME
ERKÂNI”: ÖLÜMLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR**

Ölüm evrensel bir olgu olsa da bu olgunun bireysel ve toplumsal düzeyde algılanış biçimleri, ölüme karşı takınılan sosyal tavırlar ve geliştirilen tepkiler, içinde bulunulan kültürel çevre ve sahip olunan inanç sistemi gibi bir dizi bağlamsal faktörün etkisiyle farklılık göstermektedir. Ölüm, doğum ve evlenme ile birlikte insan hayatının en önemli dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Diğer dönüm noktaları gibi ölüm de bir dizi adet, ayin ve tören eşliğinde tecrübe edilmektedir. Bu tür “geçiş” aşamalarında yerine getirilen uygulamalar, törenler ve ayinler toplumsal grupların kültürel yapılarının önemli bir boyutunu meydana getirmektedir. Buradan hareketle, bu çalışmada Ardahan Alevilerinde ölümün algılanışı, ölünün defne hazırlanması, defnedilmesi ve defin sonrası adet ve uygulamaları ele alınacaktır. Çalışmada yapılandırılmış görüşme ve katılımcı gözlem teknikleri kullanılmıştır. Ardahan’ın Damal ilçesindeki Alevi dini önderlerle (dedelerle) yapılan görüşmelere ek olarak, Alevi cemaatine bağlı yaşlı bir merhumun cenazesine iştirak edilerek doğrudan gözlem yapılmıştır. Ardahan Alevileriyle ilgili ölüm ve cenaze törenleriyle ilgili daha öncesinden çalışma yapılmadığından bu çalışma, alanında ilk olma özelliği taşımaktadır. Cenaze ve defin konularında, Alevi ve Sünni gelenekler arasındaki bir kısım farklılıklara işaret edilmesi de çalışmanın diğer önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hakk’a Yürüme (Ölüm), Cenaze Töreni, Ardahan Alevileri (Damal)

Abstract

**PRINCIPLES OF “HAKK’A YÜRÜME” IN ALEVIS OF ARDAHAN (DAMAL):
BELIEFS AND PRACTICES CONCERNING TO DEATH**

Although death is a universal fact for all human-beings, reactions to death and perceptions of death by peoples may vary according to the cultural environments. Together with birth and marriage, death is among the turning points of human life. Like other turning points, death and ceremonies of funeral are also practiced along with a number of tradition and rituals. In this study we focused on beliefs and religious practices of Alevi community in Ardahan. Preparation of the body for burial, burying the body, traditions relating to after-burial and beverament in Ardahan Alevis are main dimensions of the study. Main methods of this study are participant observations and in-depth interviews. In-depth interviews were conducted with religious leaders (dede) of Alevis, who are living in Damal (a sub-province of Ardahan mainly inhabited by Alevis). In addition to the interviews, funeral ceremony of a member of Alevi community was attended. Because of the fact that there is no previous research in this subject, our study is a pioneering study. Our study is important for also its emphasis on the differences between Alevis and Sunnis in terms of death and funerals.

Keywords: Principles of Hakk’a Yürüme (death), funeral, Alevis of Ardahan (Damal).